

ASERTIVNOST, SAMOPOŠTOVANJE I UTICAJ RODITELJA (OČEVA) KAO FAKTORI RIZIČNOG PONAŠANJA SREDNJOŠKOLACA: SLUČAJ CRNE GORE

Assertiveness, Self-Esteem and Parental Influence (fathers) as Factors in High-Risk Behavior of High School Students: the Case of Montenegro

APSTRAKT: *U ovom radu ispituјemo značaj koji asertivnost, samopoštovanje, lokus kontrole i uticaj roditelja imaju na rizična ponašanja srednjoškولaca u Crnoj Gori. Istraživanje se bazira na podacima dobijenim iz šire studije pod nazivom „Djeca i bolesti zavisnoti u Crnoj Gori“ (2019). Zauzimamo stanovište da su asertivnost, samopoštovanje i lokus kontrole socijalne vještine koje se uče po modelu i imaju predikcioni potencijal kada je riječ o rizičnom ponašanju. Na reprezentativnom uzorku od 625 učenika iz 25 crnogorskih srednjih škola sprovedeno je anketno istraživanje u cilju testiranja sklonosti prema rizičnom ponašanju. Istraživanjem smo ispitivali i efekte koji roditelji imaju na srednjoškolce u pogledu reprodukcije rizičnog ponašanja. Operacionalizovano je 14 oblika ponašanja srednjoškولaca i upotrijebljene su tri zavisne varijable koje predstavljaju učestalost rizičnog ponašanja: lake droge, teške droge i klađenje/kockanje. U istraživanju su prikupljeni podaci o sociodemografskim karakteristikama srednjoškولaca, a sa suštinskim cilјem formiranja kontrolnih varijabli u postupcima testiranja hipoteza. U ciju testiranja hipoteza koristili smo binominalnu (logističku) regresionu analizu. Rezultati istraživanja ukazuju da su asertivnost i samopoštovanje snažni protektivni mehanizmi rizičnog ponašanja srednjoškولaca. Efekat lokusa kontrole je evidentiran, ali je na značajno nižem nivou u poređenju sa prethodno navedenim protektivnim faktorima. Takođe, istraživanje je ukazalo snažan uticaj ponašanja roditelja (oca) na ponašanje srednjoškولaca.*

KLJUČNE RIJEČI: *asertivnost, samopoštovanje, lokus kontrole, rizična ponašanja, logistička regresiona analiza.*

ABSTRACT: *This paper examines the significance of the influence that assertiveness, self-esteem, locus of control, and parental behavior have on the forms of risky behaviors among high-school students in Montenegro. The research is based on data obtained from a wider-ranging study, entitled "Children and Addiction Disorders in Montenegro" (2019). The paper takes the position that assertiveness, self-esteem and locus of control are social skills acquired through observation, and that they carry predictive potential for certain forms of risky behaviors. A survey was conducted on a representative sample of 625 high school students from 25 high schools in Montenegro, with the aim of testing the propensity for risky behaviors. The research also examined the influence that parents have on high school students replicating risky behaviors. Fourteen forms of risky behaviors among high school students were operationalized, and three dependent variables were selected to measure the frequency of occurrence of risky behaviors: soft drugs, hard drugs and betting/gambling. The research gathered data on socio-demographic characteristics of high school students, with the ultimate objective of defining control variables in the procedure of testing the hypotheses. To that end, the paper applies binominal (logistic) regression analysis. The results of the research indicate that assertiveness and self-esteem are strong protective mechanisms in the context of risky behaviors among high school students. The effect of the locus of control was recorded, but at a significantly lower lever than the aforementioned protective factors. Additionally, the research indicates that there is a strong impact of parental behavior (that of the father) on the behavior of high school students.*

KEY WORDS: *assertiveness, self-esteem, locus of control, risky behaviors, logistic regression analysis.*

Asertivnost, samopoštovanje i lokus kontrole

U kolokvijalnim tumačenjima asertivnost se najčešće objašnjava kao vid zastupanja sopstvenih ideja i interesa uz respekt i uvažavanje ličnosti koje su akteri u dijadnom ili višečlanom odnosu. Uobičajeni doživljaji asertivnosti podrazumijevaju i spremnost na saopštavanje mišljenja bez obzira na uticaj okolnosti u kojima se odvija komunikacija na direktan i iskren način (Ikiz, 2011:200). Asertivnost kao osobina ličnosti, doprinosi unapređenju komunikacije u emotivnim i profesionalnim odnosima između pojedinaca (Tripathi i saradnici, 2010:330). Asertivnost kao koncept se prvi put spominje prije šezdeset godina u naučnim radovima iz oblasti psihologije ličnosti, kao i na polju bihevioralne terapije (Volpe i Lazarus) (Sheinov, 2014:107).

Naučna i stručna literatura asertivnost uglavnom objašnjavaju kao multidimenzionalni konstrukt koji je relativno nov u društveno-humanističkim naukama. Stoga, osobina multidimenzionalnosti ovog konstrukta pruža mogućnost da se tumači kao: socijalna vještina, ljudsko pravo, crta ličnosti i tendencija u ponašanju koja se usvaja kroz učenje po modelu i klasično uslovljavanje (Milovanović, Marković, 2017:982). Stojčić i saradnici (2014.) asertivnost opisuju kao traženje vlastitih prava, interesa i želja, odbijanje

neopravdanih zahtjeva, suprostavljanje nepravdi bez osjećaja straha ili krivice (Stojčić i saradnici, 2014:259). Asertivnost se objašnjava i kao neka vrsta "srednjeg puta" između dvije oštro suprostavljene krajnosti u komunikaciji, a to su: agresivnost i submisivnost. Brinson, Kottler i Fisher (2004) agresivnost povezuju sa impulsivnošću i objašnjavaju je kao ugrožavanje prava drugih ljudi. Submisivnost kao sklonost prema izbjegavanju konflikata često se povezuje sa negativnim ishodima kao što su depresija i anksioznost (Thompson i Berenbaum, 2011:323). Asertivnost nije samo multidimenzionalni konstrukt uslovljen personalnim i situacionim faktorima, već je determinisana kulturnim, moralnim normama i vrijednostima (Terluter, Diehl, Mueller, 2010:369). Kako uviđaju Vagos i Pereira (2010) asertivnost se, s jedne strane, odnosi na prisustvo interpersonalnih vještina, dok, s druge strane, asertivnosti doprinosi i sklop kognicija, afekta i ponašanja osobe u konkretnoj situaciji (Vagos, Pereira, 2010:657).

Većina autora nalazi se na stanovištu da se asertivnost poput nekih drugih socijalnih vještina uči i usvaja kroz primjenu kongnitivno-bihevioralnih tehnika, dok za razvoj predispozicije prema asertivnom ponašanju kod djece i adolescenata važan uticaj ima vaspitanje (Živčić, Bećirević, 1996, navedeno prema: Vojinović, Stiković, 2019:130). Na primjer, nekoliko studija je pokazalo da porodične karakteristike mogu biti značajno povezane sa emocionalnim profilom adolescenata iz opšte populacije, samopouzdanjem i socijalnom kompetencijom (Košutić i saradnici, 2012:54). U istraživanju grupe autora (Košutić, Dukanac, Bradić, Mitković, Mandić-Maravić, Pejić, Mitić, Peulić, Raković, Lečić-Toševski, 2012.), anksiozni adolescenti koji žive sa oba roditelja bili su asertivniji ukoliko su bračne odnose roditelja doživljavali kao skladnije i lociranu relaciju opisivali su teorijom učenja po modelu. Calkins, Otto i saradnici (2009:1168) u svojoj longitudaonoj studiji nalaze visok prediktorski kapacitet asertivnosti u rizičnim životnim dobima kao što je adolescencija ili rane 20-te godine života. Dakle, konstrukt asertivnosti se u savremenim istraživanjima može koristiti kao prediktor, jer se shvata kao subdimenzija u inventarima za procjenu ličnosti koji se dugoročno razvijaju od ranog djetinjstva (Alinčić, 2013:140).

Mirjanić i Milas (2009) ukazuju da postoji visok intenzitet u relaciji između asertivnosti i samopoštovanja. Diener i Diener (1995) u svom istraživanju na uzroku od 13 000 studenata u 31 državi, zaključili su da je visoko samopoštovanje najснаžniji prediktor životnog zadovoljstva kao i da su subjektivna dobrobit i samopoštovanje uvelike povezani (Mirjanić, Milas, 2009:715). Važnost samopoštovanja u životu ličnosti ne treba posebno isticati i elaborirati. Možemo ga procjenjivati iz introspektivne perspektive i opisati kao način naše sopstvene samoprocjene u pogledu sposobnosti i vještina u svakodnevnom životu. Takođe, za samopoštovanje je važan i tzv. društveni identitet, odnosno kako „drugi“ vide i procjenjuju naše ponašanje. Prevashodno se odnosi na prisustvo društveno poželjnih osobina koje ličnost demonstrira u socijalnim odnosima, kao i na odnose prema pojedinačnim autoritetima prisutnim u svakodnevnom životu. Dosadašnja istraživanja pokazuju da visok nivo samopoštovanja smanjuje mogućnost za neuspjehom u socijalnim odnosima i neprilagođenim ponašanjima, i suprotno, nizak nivo samopoštovanja uvećava mogućnost

za neuspjeh (Milovanović, Marković, 2017:984). Ukoliko samopoštovanje postavimo u kontekst određene situacije u kojoj treba da se dogodi suočavanje, samopoštovanje pokazuje negativnu povezanost s izbjegavajućim suočavanjem, a pozitivnu s problemskim suočavanjem (Lodge i Feldman, 2007:638). Ličnosti mladih ljudi (pogotovo srednjoškolaca) odlikuje potreba za samodokazivanjem, samoaktuelizacijom, identifikacijom, uspostavljanje samoidentiteta putem odnosa sa drugim ljudima (Terrz, 1989, navedeno prema: Milosavljević, 2003:181). Slično kao i na primjeru asertivnosti, prisustvo višeg, srednjeg ili nižeg nivoa samopoštovanja kod srednjoškolaca možemo upotrebljavati kao prediktor za procjenu sklonosti ličnosti prema određenim ponašanjima.

Lokus kontrole se kao konstrukt javlja u teorijama socijalnog učenja. Lokus kontrole odnosi se na doživljaj uzroka uzročnosti (Rotter 1966, navedeno prema Joksimović, Janjetović, 2008:291). Neki ljudi razvijaju uvjerenja da događaji i situacije koje im se dešavaju zavise od njihovog vlastitog ponašanja i da su pod kontrolom njihovih vlastitih postupaka. Ovakve interpretacije dešavanja se nazivaju uvjerenjem u unutrašnju kontrolu ili interni lokus kontrole. Suprotno, postoje ljudi koji smatraju da su događaji koji im se dešavaju uslovljeni faktorima sreće, sudbine, uticajem drugih koji imaju moć da utiču na tuđa ponašanja i sl. U tom slučaju, riječ je o spoljašnjem ili eksternom lokusu kontrole. Teorijski posmatrano, nije opravdano analizirati ponašanje ljudi isključivo kroz prizmu dihotomnog odnosa dva ekstrema, jer lokus kontrole nije klasični tipološki koncept. U istraživanjima koja se bave rizičnim ponašanjem adolescenata, lokus kontrole se upotrebljava kao prediktor definisan kao procjena vjerovanja u mogućnost kontrole događaja, kako u spoljašnjoj sredini tako i na planu unutrašnjih dešavanja (Marković, Srdanović-Maraš, Šobot, i drugi, 2011:171). Nekoliko realizovanih istraživanja (Marković, Srdanović-Maraš, Šobot, i drugi, 2011; Gudjonsson, Sigurdsson, 2004.) na temu rizičnih ponašanja ukazuju da adolescente sa rizičnim ponašanjem odlikuje spoljašnji lokus kontrole, dok je za njihove vršnjake bez rizičnog ponašanja karakterističan unutrašnji lokus kontrole.

Rizična ponašanja

Rizična ponašanja i/ili stilovi života predstavljaju u najširoj interpretaciji odstupanja od normiranih ponašanja koja su društveno prihvatljiva. Najčešće, izraz se odnosi na ponašanja adolescenata ili mladih kao rizične kategorije u ukupnoj populaciji, usljed specifičnosti i izazova mlađe dobi kao životnog ciklusa. Na prvi pogled, navedeno objašnjenje oslikava sklonosti prema rizičnom životnom stilu. Međutim, jednostavna analiza nameće niz nedoumica u vezi sa kriterijumima selekcije koji određuju šta sve spada u rizična ponašanja. Kako rizična ponašanja/stilovi nastaju i koji faktori ih uzrokuju? Zbog čega mladi odstupaju od društveno prihvatljivih ponašanja? Zašto neka mlađa osoba koja je izložena rizičnim faktorima ne usvaja rizična ponašanja, dok neka druga osoba koja se nalazi u istim ili sličnim okolnostima ipak podliježe takvom izazovu? (Uzelac, Bouillet, 2007; Bašić, 2009, navedeno prema: Zloković, 2010:198).

Mnoge društvene, ekonomske i druge promjene uspostavljaju novu dinamiku u socijalnom okruženju za generacije mladih, a što utiče na razvojne procese, integraciju i adaptaciju (Spremo i saradnici, 2016:52). Razvojne teorije upućuju na postojanje situacija kojima su mladi kontinuirano izloženi unutar porodice i izvan, usljed čijeg djelovanja se stvara potencijal za njihovu transformaciju u osobe rizičnog životnog stila. Široka je lepeza takvih situacija u savremenom okruženju, kao na primjer: uticaji roditelja kroz vaspitni proces, nepovoljne ekonomske i psiho-socijalne okolnosti u porodičnom životu, faktori vršnjačkih grupa, mediji (novi mediji), disfunkcionalna lokalna zajednica, deficit obrazovnog sistema, itd. Navedene situacije (Helstrom i saradnici, 2004:267) su u relaciji sa internalnim (ankzioznost, depresija, somatski poremećaji) i eksternalnim faktorima (socijalni problem, antisocijalno ponašanje, poremećaji u ponašanju, itd) i zajedničkim djelovanjem mogu izazvati rizična ponašanja. Pojedini autori tokom svojih istraživanja grupišu faktore koji stimulišu razvoj rizičnih ponašanja i stilova života u tri velike grupe: individualni, porodični i faktori okruženja (Gottfredson, Wilson, 2003:28). Dryfoos (1990.) kao visoko rizična ponašanja djece i mladih, na koja posebno treba usmjeriti društvenu pažnju, ističe delinkvenciju, nasilničko ponašanje, zloupotrebu alkohola i droga, napuštanje škole i rizična seksualna ponašanja (navedeno prema Mihić, Bašić, 2008:447). Pojava kockanja među mladima ukazuje da i ovo ponašanje posjeduje prevalencu rizičnog i izvjestan broj studija istražuje faktore koji opredjeljuju prisustvo kockanja među mlađom populacijom (Kristiansen i saradnici, 2014:2). Rizična ponašanja rijetko imaju individualno ekspresiju, već vrlo često imaju međusobno uzročno posleđičnu vezu, stoga ih mladi ispoljavaju u višestrukim pojavnim oblicima. Autori ovaj fenomen nazivaju različitim terminima: sindrom problematičnog ponašanja, generalni koncept devijantnosti i smatraju da rizična ponašanja imaju iste ili slične prediktore, stoga ih je moguće posmatrati kao cjelinu (Dodig, 2013:46). Helstrom, Bryan i saradnici u svojoj studiji potvrđuju hipotezu da adolescenti sa sklonošću prema upotrebi alkohola i cigareta imaju povećani rizik da manifestuju konzumiranje marihuane i teških droga (Helstrom i saradnici, 2004:269).

U nalazima nekoliko realizovanih studija (Stolzenberg i D'Alessio, 2008; Van Leeuwen, Mervielde, Braet i Bosmans, 2004.) ističe se važnost faktora neposredno vezanih za roditelje u javljanju rizičnih ponašanja i stilova života adolescenata (Šincek, Ajduković, 2012:5). Grupa autora akcentuje važnost porodične kohezije, jer niži nivo kohezije povećava šanse za konfliktom i mentalnim tenzijama što se odražava na razvoj djece (Brinson, Konteler i saradnici, 2004:295). Do sličnih istraživačkih nalaza u svojoj studiji dolaze Pillemer, Suitor i saradnici (2010). Nekoliko studija je pokazalo da su rizična ponašanja adolescenata nastala pod direktnim ili indirektnim pritiskom njihovih roditelja ili bliskih osoba, čiji su obrazac ponašanja prihvatili kao model (Bender, 2003, Martins, Storr, Alexandre, Chilcoat, 2008, navedeno prema Svrkota, 2006:52). Na osnovu navedenog smatramo da rizična ponašanja predstavljaju jedan kontinuum različitog stepena u intenzitetu javljanja i činjenja, uzrokovan internalnim i eksternalnim razlozima, na koja djeluje veći broj činilaca, a vrlo često se javljaju u višestrukim oblicima.

Operacionalne hipoteze i podaci

Cilj ovog istraživanja jeste identifikacija odnosa između obrazaca ponašanja nastalih posredstvom socijalnog učenja (asertivnost, samopoštovanje, lokus kontrole, uticaj roditelja) i javljanja rizičnog ponašanja kod srednjoškolaca u Crnoj Gori. Na osnovnu postavljenog teorijsko-hipotetičkog okvira želimo testirati nekoliko hipoteza. Prvo, pretpostavljamo da visok stepen asertivnosti smanjuje vjerovatnoću korišćenja lakih i teških droga i kockanja/klađenja (H1). Očekujemo da viši nivo samopoštovanja jeste protektivni faktor zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, kao i kockanja/klađenja (H2). Zatim, očekujemo da srednjoškolci sa višim stepenom unutrašnjeg lokusa kontrole tendiraju da u manjoj mjeri koriste psihoaktivne supstance, kao i da se kockaju/klade (H3). Konačno, očekujemo da će ukoliko roditelji konzumiraju cigarete (H4), alkohol (H5), posjećuju kladionicu (H6), srednjoškolci imati izraženu u većoj mjeri tendenciju prema korišćenju lakih droga, teških droga, kao i izraženu sklonost prema klađenju/kockanju. Istraživanjem smo obuhvatili 658 učenika iz 25 srednjih škola u 15 crnogorskih opština. Procedura uzorkovanja je vršena na osnovu PPS¹⁶, pri čemu su analitičke jedinice bile odeljenja, a izbor učenika unutar odeljenja bio je slučajan (Tabela 1).

Tabela 1. Broj učenika u svim opštinama i po razredima

	N	
Opština	Bar	26
	Budva	25
	Kotor	25
	Podgorica	228
	Herceg Novi	26
	Nikšić	66
	Andrijeвица	8
	Petnjica	14
	Pljevlja	25
	Plav	21
	Bijelo Polje	50
	Berane	69
	Rožaje	25
	Ulcinj	25
	Danilovgrad	25
Razred	Prvi srednje	175
	Drugi srednje	175
	Treći srednje	153
	Četvrti srednje	155

(OMBUDSMAN, 2019)

U istraživanju koristimo tri zavisne varijable koje predstavljaju učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci, alkohola, odnosno kockanja/klađenja. Operacionalizovali smo četrnaest oblika ponašanja, shodno tome, imali smo četrnaest ajtema. Učestalost je mjerena posredstvom sedmostepene skale učestalosti (Tabela 2). U cilju formiranja zavisnih varijabli, svi ajtemi koji mjere učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci, alkohola i kockanja/klađenja klasifikovani su u tri kategorije s obzirom na tip ponašanja i za svaki od njih formiran je sintetički skor. Prvi sintetički skor smo označili kao korišćenje lakih droga i on obuhvata učestalost korišćenja: cigareta, alkohola i marihuane. Utvrdili smo da je relijabilnost mjerenja ovog koncepta: Cronbach Alpha =.722. Drugi skor obuhvata korišćenje svih onih supstanci koje spadaju u teže droge. Ovaj sintetički skor obuhvata korišćenje: lijekova za smirenje/spavanje, heroina, trozona, ekstazija, kokaina, inhalansa, amfetamina i efedrina. Skor se pokazao kao visoko relijabilan (Cronbach Alpha =.968) i nazvali smo ga korišćenje težih droga. Tri oblika kockanja i klađenja smo svrstali u treću kategoriju pod nazivom: kockanje/klađenje. Relijabilnost ovog skora je više nego zadovoljavajuća (Cronbach Alpha =.811). Imajući u vidu da najveći broj učenika ne koristi droge, kao i da se ne kocka/kladi, umjesto intervalnih skorova tri oblika ponašanja, u analizi koristimo dami varijable. Za sva tri skora sve ispitanike smo podijelili u dvije grupe, a to su: oni učenici koji koriste lake i teške droge, učestvuju u kockanju/klađenju i oni koji to ne rade (Tabeli 3.)

Tabela 2. Učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci i klađenja/kockanja u procentima (%)

	Nikada	Veoma rijetko, jednom u nekoliko godina	Nekoliko puta godišnje	Jednom do dva puta mjesečno	Jednom nedeljno u proseku	Dva do tri puta nedeljno	Redovno, svaki dan
Cigarete N=654	73.2	4.1	5.4	3.5	2.1	2.6	9.0
Alkohol N=650	52.8	10.3	14.3	10.8	6.6	3.1	2.2
Marihuanu N=639	87.2	3.3	4.4	1.9	0.9	0.3	2.0
Lekove za smirenje i spavanje N=645	84.5	5.7	3.9	2.8	0.8	0.5	1.9
Heroin N=647	91.5	1.9	1.7	1.5	1.2	0.5	1.7
Trodon N=643	92.2	1.9	1.9	1.1	1.1	0.8	1.1
Ekstasi N=645	91.2	1.6	2.5	1.7	0.6	0.6	1.9
Kokain N=646	90.7	1.9	2.5	1.2	1.1	0.5	2.2
Inhalansi N=647	91.7	1.4	1.9	1.7	1.2	0.8	1.4
Amfetamin N=645	91.6	1.7	2.6	0.8	1.6	0.6	1.1
Efedrin N=645	91.9	1.7	2.5	1.1	0.9	0.6	1.2
Igrate kladionicu N=647	69.6	7.3	4.5	4.8	4.5	3.7	5.7
Kartate se ili se kladite u novac N=646	82.2	5.6	4.0	2.8	2.0	0.9	2.5
Kladite se i kockate na internetu N=645	82.2	5.6	4.0	2.8	2.0	0.9	2.5

(OMBUDSMAN, 2019.)

Tabela 3. Distribucija varijabli: Koristi lake droge, teže droge i kladi se/kocka u procentima (%)

Lake droge	Teže droge	Kockanje /klađenje
50.3	18.2	34.0

(OMBUDSMAN, 2019.)

Naša prva nezavisna varijabla jeste asertivnost. Za mjerenje asertivnosti koristili smo 16 stavova na bazi Likertove skale od pet stepeni (Stojčić, Perković, Stašević, Stojčić i Ropac, 2014). Na osnovu svih ajtema formirali smo kompozitnu varijablu koja mjeri asertivnost (Cronbach Alpha =.858)¹⁷. Druga nezavisna varijabla koju koristimo jeste samopoštovanje. Za svrhu istraživanja samopoštovanje je operacionalizovano posredstvom skale koja se sastoji od deset ajtema (stavova) koji operišu petostepenom Likertovom lestvicom procene (Rosenbergova skala samopoštovanja-RSES, 1965, navedeno prema Nemčić, Bradarić-Jončić, 2016:13). Pet stavova u skali je pozitivno, a pet negativno definisano. Na osnovu svih ajtema (uz konvertovanje numeričkih vrijednosti) formiran je skor samopoštovanja (Cronbach Alpha =.793). Treća nezavisna varijabla jeste lokus kontrole. Pitanje koje smo koristili preuzeto je iz "Evropske studije vrijednosti" (The European Values Study, 2017.) u kojem se lokus kontrole mjeri desetostepenom lestvicom procjene, pri čemu su niže vrijednosti operacionalizacija spoljašnjeg, a visoke vrijednosti, unutrašnjeg lokusa kontrole.

Tabela 4. Distribucija skorova asertivnosti, samopoštovanja i lokusa kontrole

	Asertivnost	Samopoštovanje	Lokus kontrole
N	637	644	573
Aritmetička sredina	.6485	.7042	7.85
Medijana	.6563	.7250	8.00
Standardna devijacija	.17655	.19353	2.134
Skjunis	-.607	-.310	-.966
Kurtozis	.724	-.884	.611
Minimum	.00	.08	1
Maksimum	1.00	1.00	10
Interkvartilni	25 .5313	.5250	7.00
Ospieg	75 .7813	.8750	10.00

Osim asertivnosti i samopoštovanja kao potencijalnih prediktora korišćenja psihoaktivnih supstanci, alkohola, kao i klađenja/kockanja, istraživanjem smo ispitali i efekat koji roditelji imaju na navedena ponašanja. Pretpostavili smo da oponašanje roditelja i učenje putem modela može da utiče na ponašanja srednjoškolaca. Istraživanjem smo željeli identifikovati da li roditelji (očevi)

17 Svaki ajtem je inicijalno skaliran od 1 do 5, a potom transformisan u skor od 0 do 4 (svaka vrijednost minus 1). Dobili smo 16 ajtema (skaliranih od 0 do 1) i napravili aritmetičku sredinu svih 16 ajtema za sve ispitanike (Mean 12 kao uslov). Identična procedura je urađena i kod samopoštovanja kao nezavisne varijable.

ispitanika konzumiraju cigarete, alkohol i imaju naviku odlaska u kladionicu? Za učestalost ovih ponašanja koristili smo četvorostepenu ordinalnu ljestvicu učestalosti, ali smo za potrebe testiranja hipoteza sve vrijednosti na ove tri varijable klasifikovali u dvije kategorije, a to su: konzumiraju cigarete, alkohol i imaju naviku odlaska u kladionicu i roditelji koji to ne rade. Distribuciju rekodiranih varijabli prikazujemo u Tabeli 5.

Tabela 5. Roditelji puše, piju i idu u kladionicu u procentima (%)

Otac puši	Otac pije	Otac klađenje
53.2	41.1	23.8

(OMBUDSMAN, 2019.)

Multivarijantna analiza i testiranje hipoteza

Za testiranje postavljenih hipoteza koristili smo logističku regresionu analizu. Tri zavisne varijable formirane kao dami varijable, razlikuju one koji koriste odnosno ne koriste lake droge, teške droge, te one koji se klade i kockaju, odnosno one koji to ne rade. Sve zavisne varijable su, prema tome kodirane dvovalentno, oni koji upražnjavaju navedena ponašanja (kodirani kao 1) i oni koji ih ne upražnjavaju (kodirani kao 0). Logit koeficijentima prediktora, mjerićemo vjerovatnoću da srednjoškolci koriste lake droge, teške droge, te da se kockaju/klade. Naše nezavisne varijable operišu različitim skalama. Za svaku od njih smo formirali poseban regresioni model u cilju testiranja navedenih hipoteza. Naime, svaki od ključnih prediktora ide u poseban model zato što postoji visoka korelacija među njima, te modeli ne bi bili plauzibilni, tj. vrijednosti prediktora ne bi bile autentične usljed visokog nivoa kolinearnosti (Frost, 2017). Na osnovu Pearsonovog koeficijenta korelacije, u našem slučaju, korelacija između lokusa kontrole i samopoštovanja je: $r=0.249$, $p<0.001$, između lokusa kontrole i asertivnosti: $r=0.192$, $p<0.001$, a između samopoštovanja i asertivnosti: $r=0.429$, $p<0.001$. Analiza kolinearnosti realizovana je primjenom Index-a uslovnosti (Conditinal Index) kojom je potvrđeno da prediktori gube predikcionu moć ukoliko se postave u jedan model. Ukoliko bi sve tri prediktorske varijable (lokus kontrole, asertivnost i samopoštovanje) bile korišćene kao prediktori u jednom modelu, onda bi Indeks uslovnosti bio neprihvatljivo visok ($CI=60.538$). Usljed evidentnog problema kolinearnosti, u testiranju hipoteza smo se opredijelili za formiranje tri posebna modela za tri ključne prediktorske varijable. Naglašavamo da su nalazi o visokoj kolinearnosti asertivnosti, samopoštovanja i lokusa kontrole potvrđeni u više istraživačkih studija (Pourjali, Zarnaghash, 2010; Parto, 2011). Asertivnost i samopoštovanje kao prediktorske varijable smo, kako je navedeno, formirali u obliku skora. Za potrebe testiranja hipoteza, oba skora smo na osnovu kriterijuma 33% varijanse podijelili u tri grupe i to: oni koji imaju visok, srednji i nizak skor. Razlog da se skorovi tri prediktorske varijable na ovaj

način organizuju u regresionim modelima jeste taj što veza između prediktora i zavisne nije linearna. Tačnije, kao što će pokazati dobijeni podaci, ne postoji razlika između srednjeg i niskog nivoa prediktora kada je riječ o efektima na zavisnu, već se visoke vrijednosti prediktora statistički razlikuju od niskih. Drugim riječima, da smo prediktore koristili u svom intervalnom obliku onda bi interpretacija bila da se sa svakim stepenom promjene prediktora, povećava vjerovatnoća rizičnog ponašanja. Ovakva interpretacija ne bi bila korektna zbog spomenutog nepostojanja linearne veze između prediktora i zavisne. Ono što postoji (i to dokazujemo multivarijantom analizom), a na ovaj način je i postavljena hipoteza, jeste da visoke vrijednosti prediktora u odnosu na niske iskazuju statistički značajan efekat na zavisnu varijablu.

Kod asertivnosti, kao prediktore koristimo tri dami varijable, tj. visok, srednji i nizak stepen asertivnosti. U samom modelu koji mjeri prediktorski kapacitet asertivnosti, koristili smo visok i srednji nivo, dok je nizak nivo asertivnosti korišćen kao referentna vrijednost. Na isti način smo organizovali samopoštovanje, našu drugu prediktorsku varijablu. Konsekventno, srednji i visok nivo samopoštovanja u regresionom modelu korišćeni su kao prediktori, dok nizak novo predstavlja referentnu vrijednost. Lokus kontrole, treću prediktorsku varijablu, smo koristili autentično kao intervalnu skalu sa deset stepeni, pri čemu visoke vrijednosti mjere unutrašnji lokus kontrole, a niske spoljašnji lokus kontrole. Kako bismo pratili uticaj efekta roditelja, formirali smo tri dami varijable kao prediktore i koristili ih pojedinačno u modelima¹⁸ na sljedeći način: očevi koji puše su kodirani kao 1, a oni koji ne puše kao 0, a na identičan način kodirani su očevi koji piju i posjećuju kladionicu.

Pored prediktorskih varijabli svaki model smo kontrolisali nizom socio-demografskih varijabli, kao i varijablama koje se odnose na obrazovne karakteristike srednjoškolaca. Tradicionalno, u modele su uključeni pol/rod kao dami varijabla (muškarci kodirani kao 1). S obzirom na to da su ispitanici/srednjoškolci iz sva četiri razreda srednjeg obrazovanja, koristili smo njihovu starost u obliku intervalne skale kao drugu kontrolnu varijablu. Imajući u vidu da uspjeh učenika može da igra važnu ulogu u modelima, koristili smo i prosječnu ocjenu iz prethodne godine školovanja kao kontrolnu varijablu. Ova varijabla predstavlja diskrecioni numerički niz. Takođe, imajući u vidu da obrazovanje roditelja jeste važna varijabla koja kao faktor kulturnog kapitala može uticati na distribuciju drugih varijabli, koristili smo obrazovanje oca u modelima kao kontrolnu varijablu. Za ovu svrhu formiran je set dami varijabli gdje smo posebno kodirali sledeće kategorije: osnovna škola i niže, srednja škola treći stepen, četvorogodišnja srednja škola, viša škola, i fakultet (uključujući i više obrazovanje od fakultetskog). U regresionim modelima koristili smo najniži nivo obrazovanja kao referentnu vrijednost. Na kraju, koristili smo i region kao kontrolnu varijablu, imajući u vidu izražene regionalne razlike

18 Ovaj postupak je nužan usljed kolinearnosti tri varijable koje operacionalizuju ponašanja roditelja.

koje postoje u Crnoj Gori, kako u pogledu socio-ekonomskih razlika, tako i u pogledu tradicionalnih kulturoloških razlika. Regione smo tradicionalno podijelili na sjever, centar i primorje; zatim smo formirali tri dami varijable, a u regresionim modelima koristili smo sjeverni region kao referentnu kategoriju. Sve navedene hipoteze su testirane u sedam regresionih modela za sve tri zavisne varijable.

U Tabeli 6 priloženi su logit koeficijenti prediktora korišćenja lakih droga u sedam regresionih modela. Prvi model testira efekat kontrolnih varijabli, a rezultati ukazuju da su samo dva od svih prediktora u ovom modelu statistički značajni. Prvo, što su đaci stariji ili pohađaju viši razred u školi, raste vjerovatnoća korišćenja lakih droga. Drugo, srednjoškcolci koji žive na primorju u većoj mjeri koriste lake droge od onih koji žive na severu, pri čemu, u ovom modelu, ne postoje značajne razlike između centralnog regiona i sjevera. Drugi model testira efekat asertivnosti na korišćenje lakih droga. Utvrdili smo da oni koje odlikuje visok nivo asertivnosti u manjoj mjeri konzumiraju lake droge u odnosu na one koji imaju nizak nivo asertivnosti, ali i da ne postoji razlika između onih sa srednjim i niskim nivoom asertivnosti. Preciznije, za razliku od srednjoškcolaca koje odlikuje nizak nivo asertivnosti, srednjoškcolci koje odlikuje visok nivo asertivnosti imaju 51.4% manju vjerovatnoću da koriste lake droge. U trećem modelu testiramo prediktorski kapacitet samopoštovanja prema korišćenju lakih droga. Podaci su indikativni i ukazuju na to da se oni koji imaju visok nivo samopoštovanja nalaze pod dvostruko manjim rizikom da koriste lake droge u odnosu na one koje odlikuje nizak nivo samopoštovanja. Na osnovu ovog modela smo utvrdili da ne postoje značajne razlike između onih koje odlikuje srednji i nizak nivo samopoštovanja. U četvrtom modelu testiramo efekat lokusa kontrole na korišćenje lakih droga. Rezultati testiranja ove hipoteze ukazuju da se sa povećanjem svakog stepena unutrašnjeg lokusa kontrole, smanjuje i vjerovatnoća korišćenja lakih droga za 8%. Peti model kao ključnu prediktorsku varijablu koristi dami varijablu pod nazivom: 'otac puši'. Rezultati ukazuju da srednjoškcolci čiji otac konzumira cigarete imaju čak 70% više verovatnoće da koriste lake droge, u odnosu na srednjoškcolce čiji očevi nisu pušači. Šesti model na istovjetan način testira efekat očeva koji konzumiraju alkohol. Podatak ukazuje na snažan prediktorski kapacitet ove varijable. Djeca očeva koji piju imaju 3.5 puta veću vjerovatnoću da koriste lake droge, u odnosu na djecu čiji očevi ne koriste alkohol. U sedmom modelu testiramo efekat očeva koji idu u kladionicu na korišćenje lakih droga srednjoškcolaca. Podaci pokazuju da djeca roditelja koji idu u kladionicu imaju 2.5 puta veću vjerovatnoću da koriste lake droge u odnosu na decu roditelja koji ne idu u kladionicu. Od svih testiranih prediktora kao najznačajnija se pokazala sklonost očeva prema konzumiranju alkohola.

Tabela 6. Logit koeficijenti: Prediktori korišćenja lakih droga

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Intercept	-8.789*** (1.503)	-8.490*** (1.525)	-8.892*** (1.526)	-8.491*** (1.633)	-9.607*** (1.613)	-10.074*** (1.675)	-9.287*** (1.606)
Muški	.279 (.181)	.254 (.185)	.253 (.184)	.333* (.194)	.358* (.188)	.354* (.193)	.310 (.189)
Starost	.512*** (.079)	.519*** (.081)	.536*** (.081)	.527*** (.085)	.554*** (.083)	.564*** (.086)	.549*** (.084)
Prosečna ocjena	-.092 (.119)	-.141 (.122)	-.099 (.122)	-.185 (.131)	-.150 (.126)	-.153 (.129)	-.144 (.126)
Otac: treći srednja škola	.652 (.532)	.765 (.541)	.860 (.542)	.988* (.588)	.723 (.564)	.778 (.592)	.491 (.583)
Otac: četvorogodišnja srednja škola	.453 (.476)	.458 (.479)	.580 (.483)	.763 (.534)	.416 (.509)	.543 (.540)	.269 (.528)
Otac: viša škola	.277 (.493)	.280 (.496)	.449 (.502)	.587 (.553)	.200 (.529)	.322 (.557)	.078 (.545)
Otac: fakultet	.271 (.486)	.311 (.489)	.416 (.494)	.552 (.545)	.254 (.521)	.408 (.551)	.171 (.538)
Centralni region	.326 (.211)	.324 (.214)	.321 (.214)	.515** (.230)	.406* (.223)	.410* (.227)	.399* (.222)
Primorje	.654** (.261)	.767 (.271)	.732 (.271)	.808*** (.290)	.750** (.276)	.722** (.281)	.708** (.277)
Srednji stepen asertivnosti		-.196 (.219)					
Visok stepen asertivnosti		-.415* (.228)					
Srednji stepen samopoštovanja			-.371 (.226)				
Visok stepen Samopoštovanja			-.706*** (.231)				
Lokus kontrole				-.077* (.046)			
Otac puši					.531*** (.187)		
Otac pije						1.238*** (.195)	
Otac igra kladionicu							.909*** (.230)
Nagelkerke R ²	.136	.148	.157	.163	.179	.239	.191

***p<0.001**p<0.005*p<0.1

Podsjetnik: U zagradama prijavljena standardna greška

U Tabeli 7 posredstvom sedam prediktorskih regresionih modela testiramo naše hipoteze koristeći upotrebu težih droga kao zavisnu varijablu.

Prvi model testira efekat kontrolnih varijabli i identifikovali smo samo dvije varijable koje su statistički značajne. Podaci ukazuju da sa godinama starosti srednjoškolaca raste vjerovatnoća korišćenja težih droga. Drugi model testira efekat asertivnosti na korišćenje težih droga, i efekat koji smo izmjerili veoma je snažan. Podaci ukazuju da oni koji imaju visok nivo asertivnosti imaju 4.2 puta manju vjerovatnoću da koriste teže droge u odnosu na one koji imaju nizak nivo asertivnosti. Utvrdili smo da i oni koji imaju srednji nivo asertivnosti imaju 3.3 puta manju vjerovatnoću da koriste teže droge u odnosu na srednjoškolce koje odlikuje nizak nivo asertivnosti. Prema tome, na osnovu naših podataka i analiza, nema sumnje da je asertivnost veoma snažan protektivni faktor kada je riječ o korišćenju težih droga. U trećem modelu testiranjem efekta samopoštovanja na korišćenje težih droga utvrdili smo snažnu negativnu linearnu vezu. Tako, na osnovu podataka, oni koje odlikuje visok nivo samopoštovanja imaju 3.7 puta manju vjerovatnoću da koriste teže droge u odnosu na one koje odlikuje nizak nivo samopoštovanja. Takođe, i oni koji imaju srednji nivo samopoštovanja imaju 2.74 puta manju vjerovatnoću da koriste teže droge u odnosu na one koje karakteriše nizak nivo samopoštovanja. Prema tome, uz asertivnost, zaključujemo, i samopoštovanje je snažna protektivna karakteristika srednjoškolaca kada je riječ o korišćenju težih droga. Na osnovu četvrtog modela utvrdili smo da oni koji imaju spoljašnji lokus kontrole imaju veću vjerovatnoću da koriste teže droge. Tačnije, sa svakim većim stepenom (na desetostepenoj skali) unutrašnjeg lokusa kontrole, za 23.2% se smanjuje vjerovatnoća korišćenja težih droga. Na osnovu petog modela smo utvrdili da se djeca pušača i nepušača ne razlikuju značajno kada je riječ o vjerovatnoći korišćenja težih droga, ali smo zato na osnovu modela šest utvrdili da djeca roditelja koji koriste alkohol imaju 98.6% veću vjerovatnoću (gotovo dvostruko) da koriste teže droge u odnosu na djecu čiji očevi ne konzumiraju alkohol. Model sedam nam ukazuje da su srednjoškolci čiji očevi idu u kladionicu pod snažnim rizikom da koriste teže droge; tačnije, ukoliko očevi djece idu u kladionicu, vjerovatnoća da će ta djeca da koriste teže droge je veća 3.3 puta u odnosu na djecu čiji očevi ne posećuju kladionicu.

Tabela 7. Logit koeficijenti: Prediktori korišćenja težih droga

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Intercept	-8.928*** (1.892)	-8.647*** (1.940)	-9.491*** (1.928)	-6.939*** (1.956)	-9.453*** (2.009)	-9.638*** (2.027)	-8.803*** (2.004)
Muški	-.077 (.226)	-.155 (.240)	-.083 (.234)	.043 (.249)	-.020 (.236)***	-.077 (.235)	-.115 (.240)
Starost	.367*** (.096)	.405*** (.100)	.423*** (.099)	.366*** (.100)	.383 (.101)	.381*** (.101)	0.355*** (.102)
Prosečna ocjena	.301* (.156)	.255 (.163)	.317** (.158)	.164 (.167)	.258 (.161)	.255 (.160)	.290* (.164)
Otac: treći srednje	-.366 (.697)	-.197 (.729)	-.010 (.722)	-.330 (.736)	-.129 (.759)	-.039 (.772)	-.537 (.732)
Otac: četvorogodišnja srednja škola	.178 (.592)	.296 (.630)	.509 (.619)	.296 (.641)	.308 (.667)	.471 (.682)	-.164 (.631)
Otac: viša škola	-.405 (.632)	-.371 (.668)	-.042 (.660)	-.248 (.685)	-.330 (.710)	-.212 (.723)	-.675 (.673)
Otac: fakultet	.047 (.606)	.166 (.661)	.390 (.630)	-.008 (.659)	.165 (.682)	.298 (.698)	-.223 (.647)
Centralni region	.251 (.275)	.222 (.288)	.206 (.283)	.351 (.302)	.335 (.295)	.348 (.296)	.307 (.299)
Primorje	.171 (.336)	.273 (.355)	.190 (.349)	.445 (.369)	.218 (.360)	.242 (.357)	.246 (.361)
Srednji stepen asertivnosti		-1.184*** (.267)					
Visok stepen asertivnosti		-1.435*** (.302)					
Srednji stepen samopoštovanja			-1.009*** (.270)				
Visok stepen Samopoštovanja			-1.312*** (.291)				
Lokus kontrole				-.209*** (.055)			
Otac puši					.283 (.237)		
Otac pije						.686*** (.230)	
Otac igra kladionicu							1.203***
Nagelkerke R ²	.066	.154	.136	.107	.073	.096	.132

***p<0.001**p<0.005*p<0.1

Podsjetnik: U zagradama prijavljena standardna greška

Na kraju, testiran je efekat prediktorskih varijabli na sklonost djece prema kladenju i kockanju (Tabela 8). Na osnovu prvog modela smo utvrdili da dječaci značajno češće posjećuju kladionice u odnosu na djevojčice. Takođe, srednjoškolci u značajno većoj mjeri posećuju kladionicu u centralnom regionu i na primorju,

u odnosu na njihove vršnjake koji žive u sjevernom regionu. Na osnovu drugog modela utvrdili smo da je visok, ali ne i srednji, nivo asertivnosti značajan protektivni faktor kockanja/klađenja srednjoškolaca. Između srednjoškolaca koji imaju srednji i nizak nivo asertivnosti ne postoji značajna razlika u ovim ponašanjima, ali zato srednjoškolci koje odlikuje visok nivo asertivnosti su pod 70.6% manjim rizikom da učestvuju u kockanju i klađenju u odnosu na djecu koje odlikuje nizak nivo asertivnosti. U trećem modelu testiramo efekat samopoštovanja na kockanje i klađenje i utvrđujemo, da ne postoje značajne razlike u vjerovatnoći kockanja/klađenja između srednjoškolaca koji imaju srednji i nizak nivo samopoštovanja. Istovremeno, na osnovu ovog modela smo utvrdili da djeca sa visokim nivoom samopoštovanja imaju 2.75 puta manju vjerovatnoću da se kockaju i klade u odnosu na djecu koju odlikuje nizak nivo samopoštovanja. Na osnovu četvrtog regresionog modela smo utvrdili da ne postoji statistički značajan prediktorski kapacitet lokusa kontrole na kockanje i klađenje srednjoškolaca. Na osnovu petog modela utrdili smo da su djeca očeva koji puše pod manje-više jednakim rizikom da se kockaju i klade kao i djeca očeva nepušača, prema tome ova varijabla nema statistički značajan prediktorski kapacitet. Na osnovu šestog regresionog modela smo utvrdili da ukoliko roditelji koriste alkohol, njihova djeca su sklonija, i to 2.8 puta u većoj mjeri, da učestvuju u kockanju i/ili klađenju u odnosu na djecu čiji roditelji ne konzumiraju alkohol. Dakle, sklonost alkoholu roditelja je snažan faktor rizika za potencijalno kockanje i klađenje srednjoškolaca. Na osnovu sedmog modela smo utvrdili da su djeca očeva koji idu u kladionicu pod snažnim rizikom preuzimanja obrasca ponašanja prema kockanju/klađenju. Preciznije, logaritamska vjerovatnoća ukazuje da djeca čiji roditelji idu u kladionicu imaju 4.25 puta veću vjerovatnoću da učestvuju u klađenju i kockanju u odnosu na djecu čiji roditelji nemaju naviku posećivanja kladionice. Na ovom primjeru vidimo da je uticaj roditelja kroz učenje putem modela veoma izražen.

Tabela 8. Logit koeficijenti: Prediktori kockanja/kladenja

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Intercept	-7.234*** (1.631)	-7.295*** (1.660)	-7.882*** (1.671)	-7.309*** (1.780)	-7.375*** (1.740)	-8.430*** (1.815)	-7.019*** (1.780)
Muški	1.433*** (.202)***	1.441*** (.206)	1.459*** (.207)	1.499*** (.219)	1.535*** (.210)	1.555*** (.215)	1.533*** (.218)
Starost	.319 (.084)	.334*** (.085)	.362*** (.086)	.326*** (.089)	.319*** (.087)	.357*** (.089)	.319*** (.090)
Prosečna ocjena	-.159 (.126)	-.154 (.130)	-.120 (.131)	-.115 (.141)	-.216 (.133)	-.221 (.136)	-.228* (.138)
Otac: treći srednje	.407 (.657)	.532 (.667)	.630 (.674)	.298 (.684)	.656 (.731)	.664 (.746)	.032 (.714)
Otac: četvorogodišnja srednja škola	.851 (.601)	.820 (.608)	.989 (.616)	.667 (.627)	1.005 (.681)	1.106 (.696)	.414 (.655)
Otac: viša škola	.422 (.621)	.377 (.629)	.648 (.637)	.213 (.654)	.633 (.699)	.742 (.714)	.074 (.675)
Otac: fakultet	.532 (.614)	.529 (.621)	.744 (.627)	.334 (.641)	.665 (.693)	.755 (.711)	.164 (.671)
Centralni region	.719*** (.244)	.753*** (.248)	.761*** (.249)	.985*** (.274)	.758*** (.255)	.808*** (.261)	.742*** (.260)
Primorje	.805*** (.290)	.996*** (.300)	.910*** (.300)	.896*** (.331)	.882*** (.304)	.879*** (.309)	.918*** (.313)
Srednji stepen asertivnosti		-.168 (.235)					
Visok stepen asertivnosti		-.534** (.252)					
Srednji stepen samopoštovanja			-.334 (.239)				
Visok stepen Samopoštovanja			-1.011*** (.258)				
Lokus kontrole				-.040 (.051)			
Otac puši					.174 (.203)		
Otac pije						1.034*** (.206)	
Otac igra kladionicu							1.446*** (.239)
Nagelkerke R ²	.210	.229	.245	.222	.232	.288	.307

***p<0.001**p<0.005*p<0.1

Podsjetnik: U zagradama prijavljena standardna greška

Diskusija i zaključak

Prediktorski kapacitet visokog nivoa asertivnosti i samopoštovanja u negativnoj je korelaciji sa svim testiranim oblicima rizičnih ponašanja. Visoki nivoi asertivnosti i samopoštovanja jesu protektivni faktori od korišćenja teških i lakih droga, konzumiranja alkohola, kockanja/klađenja (potvrđeno H1 i H2). Ključan uticaj ovih prediktora pokazan je na primjeru upotrebe teških droga. Asertivnost i samopoštovanje jesu daleko značajniji protektivni faktori od upotrebe teških droga, nego što je to slučaj na testiranim primjerima korišćenja lakih droga i kockanja/klađenja kod srednjoškolaca. Ove osobine mogu predstavljati i predispoziciju za prevenciju rizičnih ponašanja ako su orijentisane prema perspektivnim sadržajima. Međutim, smanjivanje nivoa asertivnosti i samopoštovanja rezultira većim stepenom rizika prema rizičnim ponašanjima. Ne postoje značajne razlike kod ispitanika sa srednjim i nižim nivoom asertivnosti i samopoštovanja u formiranju sklonosti prema lakim drogama, alkoholu i klađenju/kockanju. U interpretaciji navedenog nalaza možemo se pozvati na stavove socijalno-kognitivne teorije o trijadnoj recipročnoj interakciji prema kojoj ponašanja, kognitivni i drugi lični faktori zajedno sa uticajima okoline egzistiraju uvijek u operativnoj interakciji i međusobno se determinišu (Bandura 1986, prema Locke, Sandler: 2007:95). Dakle, kod adolescenta sa srednjim, a pogotovo nižim nivoom asertivnosti mehanizam otpora još uvijek nije dovoljno jak da reaguje na trijadne izazove. Srednjoškolci kod kojih je prisutno visoko mišljenje o sopstvenim potencijalima i koji posjeduju asertivne resurse za suočavanje sa izazovima, istovremeno imaju jaku distancu prema ulasku u rizična ponašanja. Zanimljiv je nalaz koji pokazuje da napredovanje u razredima srednje škole uvećava šanse za učešće u rizičnim ponašanjima. Objašnjenje ovog nalaza je vjerovatno u tezi o životnom ciklusu. Adolescentski period predstavlja razdoblje konfliktnih kriza i traženja smjerova u formiranju identiteta tokom psihosocijalnog sazrijevanja. U razdobljima tranzicije ličnosti, istraživanja su utvrdila snažnu povezanost s različitim oblicima rizičnih ponašanja djece i mladih, uključujući pijenje alkohola, pušenje cigareta i zloupotrebu ostalih psihoaktivnih stvari (Roberti, 2004; Romer i Hennessy, 2007, navedno prema: Mihić, Ferić, 2008:449). Treća hipoteza (H3) je djelimično potvrđena, jer visok unutrašnji lokus kontrole ima protektivni potencijal u odnosu na korišćenje lakih i teških droga, kao i alkohola, ali ne postoji vjerovatnoća da će isti ishod biti realizovan u slučaju kockanja/klađenja. Jagdishchandra i Vijayashree (2011.) objašnjavaju lokus kontrole kao varijablu ličnosti koja raspoređuje pojedince prema stepenu u kojem oni prihvataju ličnu odgovornost za ono što im se događa, nasuprot pripisivanju odgovornosti silama van svoje kontrole (Jagdishchandra i Vijayashree, 2011:194). U slučaju kockanja ne postoji jasan balans između kontrole sopstvenih potreba i okolnosti koje djeluju izazovno, a nad čijim dešavanjima nemaju kontrolu. Stoga je lokus kontrole pod naglašenim uticajem djelovanja individualne percepcije, motivacije i emocije u vezi sa ishodom igre, kao spoljnih (socio-kulturnih) faktora. Savremene integrativne teorije kockanja (biopsihosocijalne, „pathways model“, itd.) ističu da na fenomen kockanja utiče

istovremeno veliki broj faktora, usljed čega je kod mlađe populacije moguće identifikovati veliki broj podgrupa sa sličnim simptomima, ali i velikim brojem specifičnosti (Derevensky, Gupta i saradnici, 2009). Realizovano istraživanje potvrđuje pretpostavku o vezi efekta roditelja i formiranja sklonosti maloljetnika prema rizičnim ponašanjima. Navika roditelja (očeva) prema konzumiranju alkohola (3.5 puta veća vjerovatnoća) i odlasku u kladionicu (2.5 puta veća vjerovatnoća) jesu ključni faktori rizika za korišćenje lakih droga kod djece (H5 i H6). Od svih „roditeljskih faktora“, sklonost očeva prema alkoholu se pokazala kao ključni činilac za razvoj rizičnih ponašanja kod djece. Djeca očeva koji konzumiraju alkohol imaju gotovo dvostruko veću vjerovatnoću za ulazak u rizik korišćenja težih droga, nego djeca čiji roditelji ne konzumiraju alkohol. Relacija postoji i kod roditelja pušača (H4) čija djeca imaju 70% veću vjerovatnoću da razviju naviku korišćenja lakših droga, nego njihovi vršnjaci čiji roditelji ne konzumiraju cigarete. Uticaj roditelja pušača nema prediktorski kapacitet prema formiranju sklonosti za kockanjem/klađenjem. Generacijska transmisija ponašanja locirana je na primjerima roditelja koji imaju sklonosti prema kockanju/klađenju, jer se pokazalo da su u riziku od upražnjavanja sličnog ponašanja i njihova djeca. Identifikovana je veza između sklonosti roditelja prema alkoholu i kockanja/klađenja njihove djece. U ovom slučaju se osim generacijske transmisije rizičnog ponašanja pojavljuju i kolinearne karakteristike rizičnih ponašanja od roditelja prema djeci. Očigledno da kognitivni procesi razumijevanja i procjene efekata rizičnog ponašanja roditelja kod djece utiču na repliku rizičnog ponašanja u različitim varijantama. Prediktorski uticaj očeva sklonih kockanju/klađenju veći je od prediktorskog potencijala očeva sklonih alkoholu. Ovaj nalaz nije toliko iznenađenje ukoliko uzmemo u obzir mogućnost da na potencijalnoj skali rizičnih ponašanja, prema percepciji roditelja, kockanje/klađenje nije ocijenjeno kao visoko rizično. Cambel i saradnici (2011.) registruju u istraživačkim studijama da roditelji ne rangiraju visoko kockanje ili igre na sreću kao ozbiljno rizično ponašanje (Cambel i saradnici, 2011:45). Nasuprot navedenom nalazu, Kypri i saradnici u svojoj studiji navode da se korišćenje droga, česte konzumacije alkohola i vožnja u alkoholisanom stanju rangiraju od strane roditelja kao tri najozbiljnija problema na ljestvici rizičnih ponašanja (Kypri, Dean i saradnici, 2007).

Nalazi ovog rada nas upućuju na zaključak da roditelji, njihove osobine i sklonosti, mogu reprezentovati model ili obrazac učenja za razvoj rizičnog ponašanja. Odnosno, roditelji (očevi) svojim ponašanjima (pušenje, sklonost alkoholu, kockanje/klađenje) mogu projektovati ista, slična ili drastičnija rizična ponašanja prema djeci. Sa druge strane, asertivnost i samopoštovanje, koje se kao vještine uče i usvajaju, imaju jak protektivni kapacitet ukoliko su izraženije ili prisutnije kod ličnosti srednjoškolaca. Ističemo da teorije učenja pružaju doprinos u razumijevanju korijena rizičnog ponašanja, ali ne objašnjavaju u potpunosti kako manji broj ljudi progredira do nivoa problematičnog ili devijantnog ponašanja. Jednako kao što se sklonost prema rizičnom ponašanju može „preuzeti“ prema uzoru ili modelu, na sličan način se može i korigovati, odnosno naučiti sklonost prema konstruktivnijim sadržajima ponašanja za psihofizički razvoj ličnosti srednjoškolaca.

Literatura

- Alinčić, Milana. 2013. Osobine ličnosti i asertivnost kao prediktori samopoštovanja i socijalne anksioznosti, *Primenjena psihologija*, vol.8 (2):139–154. <http://primenjena.psihologija.ff.uns.ac.rs/index.php/pp/article/download/1080/1094>, pristup 17.02.2020.
- Brinson, Jesse, Kotler, Teresa, 2011. Fiw Intervention Strategies for Counselors, *Journal of Canceling and Development*, 82: 294–301. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00313.x>, pristup 01.03.2020.
- Calkins, Amanda, Otto, Michael, Cohen, Lee, Soares, Claudio, Vitonis, Alison, Hearon, Bridget, Harlow, Bernard. 2009. Psychosocial predictors of the onset of anxiety disorders in women: results from a prospective 3-year longitudinal study. *J Anxiety Disord.* 23(8): 1165–69. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2009.07.022>, pristup 01.03.2020.
- Campbell, Colin, Derevensky, Jeffrey. 2011. Parents Perceptions of Adolescent Gambling: A Canadian National Study. *Journal of Cambling Issues*, 36–53. https://www.researchgate.net/journal/1910-7595_Journal_of_Gambling_Issues, pristup 01.03.2020.
- Derevensky, Jeffrey, Sklar, Alissa, Gupta, Rina, Carmen, Messerlian. 2009. An Empirical Study Examining the Impact of Gambling Advertisements on Adolescent Gambling Attitudes and Behaviors. *International Journal of Mental Helth and Aditions*, 8:21–34, <http://www.jogoremoto.pt/docs/extra/DcDjNi.pdf>, pristup 17.02.2020.
- Dodig, Dora. 2013. *Obilježja kockanja mladih i odrednice štetnih psihosocijalnih posledica*, Doktorska disertacija, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
file:///C:/Users/anket/Downloads/GOVOR_2016_33_1_3_37.pdf pristup 24.02.2020.
- Fariba, Pourjali, Maryam Zarnaghash. 2010. Relationships between assertiveness and the power of saying no with mental health among undergraduate student, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 9, 137–141. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042810022317> pristup 21.11.2020
- Gladestone, Gemma, Parker, Gordon. 2005. Measuring a behaviorally inhibited temperament style: Development and initial validation of new self-report measures. *Psychiatry Researrch*, 135: 133–143. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2005.03.005>, pristup 01.03.2020.
- Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. F. 2004. Motivation for offending and personality, *Legal and Criminological Psychology*, British Psychological Society 9: 69–81. <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1348/135532504322776861>, pristup 29.07.2020.
- Helstrom, Amy, Bryan, Angela, Hutchison, Kent, Riggs, Paula, Blechman, Elaine. 2004. Tobacco and alcohol use as an explanation for the association between externalizing behavior and illicit drug use among delinquent adolescents. *Prevention Science*, 5 (4): 267–277, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.472.7623&rep=rep1&type=pdf>, pristup 17.02.2020.

- Ikiz, Ebrou. 2011. Self-perceptions about properties affecting assertiveness of trainee counselors. *Social behavior and personality*, 39: 199–206. <https://doi.org/10.2224/sbp.2011.39.2.199>, pristup 17.02.2020.
- Jagdishchandra, Mali Vishalkumar, Vijayashree, Lakshman, (2011). Locus of Control and Job Satisfaction: PSU Employees, *Serbina Journal Management* 6 (2): 193–203. http://www.sjm06.com/SJM%20ISSN1452-4864/6_2_2011_November_123-282/6_2_193-203.pdf, pristup 17.02.2020.
- Joksimović, Snežana, Janjetović, Dragan. 2008. Pojam o sebi i vrednosne orijentacije adolescenata, *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, Godina 40, Broj 2: 288–305. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0579-6431/2008/0579-64310802288J.pdf>, pristup 29.07.2020.
- Košutić, Željka., Dukanac, Vesna, Bradić, Zagorka, Mitković, Marija, Mandić-Maravić, Vanja, Pejić, Milica, Mitić, Milan, Peulić, Aleksandr, Raković, Ivana, Lečić-Toševski, Dušica. 2012. Asertivnost kod adolescenata sa anksioznim poremećajima – povezanost sa dimenzijama ličnosti, socijalnom zrelošću i sociodemografskim karakteristikama. *Psihijarija danas*. 44(1): 47–59 https://imh.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/Psihijatrija_danasXLIV.pdf, pristup 24.02.2020.
- Kypri, K., Dean, J.I., Stojanovski, E. 2007. Parent attitudes on the supply of alcohol to minors. *Drug and Alcohol Review*, 26: 41–47. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1080/09595230601037018>, pristup 01.03.2020.
- Locke, Kenneth, Sadler, Pamela. 2007. Self-efficacy, values and complementarity in dyadic reactions: Integrative, interpersonal and social cognitive theory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27: 151–161. <https://doi.org/10.1177/0146167206293375>, pristup 17.02.2020.
- Lodge, Jodie, Feldman, Shirley. 2007. Avoidant Coping as a Mediator between Appearance-Related Victimization and Self-Esteem in Young Australian Adolescents. *British Journal of Developmental Psychology*, 25 (4): 633–642. doi:10.1348/026151007X185310, pristup 01.03.2020.
- Marković, Jasminka, Srdanović-Maraš, Jelena, Šobot, Valentina, Ivanović-Kovačević, Svetlana, Martinović-Mitrović, Slađana. 2011. Neke psihološke karakteristike kao protektivni, odnosno rizični faktori za pojavu poremećaja ponašanja, *Psihologija*, Vol. 44 (2): 167–185. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0048-5705/2011/0048-57051102167M.pdf> Pristup 27.07.2020.
- Mihić, Josipa, Bašić, Josipa. 2008. Eksternalizovani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih, *Ljetopis socijalnog rada*, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 15 (3): 445–471. <https://hrcak.srce.hr/31381>, pristup 01.03.2020.
- Milosavljević., Milosav. 2003. *Devijacije i društvo*, Draganić, Beograd.
- Mirjanić, Latica, Milaš, Goran. 2009. Uloga samopoštovanja u održavanju subjektivne dobrobiti u primjeni strategija suočavanja sa stresom. *Društvena istraživanja*, 20 (3): 711–727. <https://hrcak.srce.hr/72448>, pristup 01.03.2020.
- Moslem, Parto. 2011. Problem solving, self- efficacy, and mental health in adolescents: Assessing the mediating role of assertiveness, *Procedia – Social*

- and Behavioral Sciences 30, 644 – 648. file:///C:/Users/anket/Desktop/1-s2.0-S1877042811019501-main.pdf pristup 21.11.2020.
- Nemčić, Renata, Bradarić-Jončić, Sandra. 2016. Relacije kulturnog identiteta i samopoštovanja, zadovoljstva životom te psihičkog zdravlja gluhih i nagluhih osoba, *Govor*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu Hrvatska, 33, 1: 3–37.
- OMBUDSMAN, 2019. Djeca i bolesti zavisnosti u Crnoj Gori, *Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore*, Podgorica. <https://www.ombudsman.co.me/article.php?id=34195&display=1> pristup 15.01.2020.
- Paula, Vagos, Anabela, Perreira. 2010. A Proposal for Evaluating Cognition in Assertiveness. *Psychological Assessment*, 22: 657–665. https://www.researchgate.net/journal/1939-134X_Psychological_Assessment, pristup 17.02.2020.
- Pillemer, Karl, J. Sutor, Jill, Pardo, Seth, Henderson, Charles. 2010. Mothers' Differentiation and Depressive Symptoms Among Adult Children. *Journal of Marriage and Family* 72 (2): 333–345, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00703.x>, pristup 24.02.2020.
- Renee, Thompson, Howard, Berenbaum 2011. Adaptive and Aggressive Assertiveness Scales (AAA-S). *Psychopathological Behavior Assessment*, 33: 323–334, https://www.researchgate.net/profile/Renee_Thompson/publication/225385152_Adaptive_and_Aggressive_Assertiveness_Scales_AAAS/links/0a85e52f70a2831144000000/Adaptive-and-Aggressive-Assertiveness-Scales-AAA-S.pdf, pristup 17.02.2020.
- Sheinov, Victor. 2014. Assertive Behavior: Benefits and Perceptions, *Journal of Modern Foreign Psychology*, Vol 3, no 2: 103–120. https://psyjournals.ru/files/70122/jmfp_2014_2_n8_Sheinov.pdf, pristup 01.03.2020.
- Šincek, Danijela, Ajduković, Marina. 2012. Doprinos percepcije roditeljskog ponašanja, rizičnosti braće/sestara i vršnjaka te internaliziranih problema društveno neprihvatljivom ponašanju mladića, *Psihološke teme*, 21, 1: 1–28. <https://hrcak.srce.hr/81814>, pristup 01.03.2020.
- Søren, Kristiansen, Sara Marie, Jensen, Maria Camilla Trabjerg. 2014. Youth gambling as risky business: An examination of risk perception and perception of skill and luck among Danish adolescents, *Journal of Gambling Issues*, Number 29: 1–22. https://www.researchgate.net/publication/280760009_Youth_gambling_as_risky_business_An_examination_of_risk_perception_and_perception_of_skill_and_luck_among_Danish_adolescents?enrichId=rgreq-f282ecfd4ae51c59cd2fd0a9da9ac564-XXX&enrichSource, pristup 01.03.2020.
- Spremo, Mira, Letić, Nada, Marković-Basara, Tatjana. 2013. Upotreba alkohola kod učenika srednjih škola, *Biomedicinska istraživanja*, 7 (1): 51–57, http://doisrpska.nub.rs/index.php/index/oai?verb=ListRecords&set=biomedicinska_istrazivanja:%D0%A7%D0%9B%D0%90&metadataPrefix=oai_marc, pristup 01.03.2020.
- Stojčić, Živko, Perković, Lada, Stašević, Ina, Stojčić, Nevena, Ropac, Darko. 2014. Ispitivanje odnosa percepcije sukoba i asertivnosti kod medicinskih sestara, *Acta Med Croatica*, 68: 259–271. <https://hrcak.srce.hr/136986>, pristup 17.02.2020.

- Stolzenberg, Lisa, D'Alessio. Stewart. 2008. Co-Offending and the Age-Crime Curve, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Volume 45, Number 1: 65–81. <https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fdx.doi.org%2F10.1177%2F0022427807309441>, pristup 24.02.2020
- Terluter, Ralf, Diehl, Sadra, Mueller, Barbara. 2010. The cultural dimension of assertiveness in cross-cultural advertising: The perception and evaluation of assertive advertising appeals. *International Journal of Advertising*, 29(3): 369–399. [ps://doi.org/10.2501/S0265048710201233](https://doi.org/10.2501/S0265048710201233), pristup 24.02.2020.
- The European Values Study, 2017. <https://europeanvaluesstudy.eu/>, pristup: 15.01.2020.
- Tripathi, Nachiketa, Nongmaithem, Sonia, Mitkovic, Marija, Ristic, Lidija, Zdravkovic, Jezdimir. 2010. Assertiveness and Personality: Cross-Cultural Differences in Indian and Serbian Male Students. *Psychol Study* 55(4): 330–38. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00703>, pristup 17.02.2020.
- Van Leeuwen, Karla G., Mervielde, Ivan, Braet, Caroline, Guy, Bosmans, 2004. Child Personality and Parental Behavior as Moderators of Problem Behavior: Variable- and Person-Centered Approaches, *American Psychological Association*, Vol. 40, No. 6: 1028 –1046. DOI: [10.1037/0012-1649.40.6.1028](https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.1028), pristup 01.03.2020.
- Vojinović, Ana, Striković, Kristina. 2019. Relacije anksioznosti i asertivnosti, *CIVITAS*, 9 (2): 126–139. doi: 10.5937/Civitas1902126V, pristup 01.03.2020.
- Zloković, Jasminka, Vrcelj, Sofija. 2010. Rizična ponašanja djece i mladih, *Odgojne znanosti*, Vol. 12, 1: 197–213. <https://hrcak.srce.hr/59618>, pristup 17.02.2020.
- Jimm, Frost. 2017. Multicollinearity in Regression Analysis: Problems. Detection and Solutions. Available online at: <https://statisticsbyjim.com/regression/multicollinearity-in-regression-analysis/> pristup 21.11.2020.